

Melanie Kaarma, Silvia Laul ja Heige Peets

KATSE REKONSTRUEERIDA SIKSALI 14. SAJANDI MEHE RÕIVASTUS

On tutvustatud 14. sajandi mehe rõivastuse rekonstruktsiooni, mis tehti Kagu-Eesti Siksali kalmistu haualeiu põhjal. Olulist teavet on saadud meestekuuve tegumoe kohta, mis on sõltunud toliaegsetest tehnilistest võimalustest, eelkõige kanga laiusest. Sellest johtuvalt olid 14. sajandi mehe ülerõivad sarnased nii Eestis, Lätis kui mujalgi põhjapoolses Euroopas.

Melanie Kaarma, Vabaduse pst. 99, 11619 Tallinn, Eesti

Silvia Laul, Trummi 23a–28, 12617 Tallinn, Eesti

Heige Peets, Restaureerimiskeskus "Kanut", Pikk 2, 10123 Tallinn, Eesti

Muinaeaegse rõivastuse uurimise ja rekonstruktsioonikatsetega on Eesti naaberladel tegeldud juba aastakümneid. Erilist tähelepanu väärivad sellealased tulemused Lätis ja Soomes. Siin võib nimetada Anna Zariņat kui liivlaste ja latgalite rõivastuse taaslooja ning Pirkka-Liisa Lehtosalo-Hilanderit ja Leena Tomanterä kui soomlaste muinasrõivastuse rekonstrueerijaid. Veel pikaajalisemad kogemused on Taanis ja Rootsis.

Eestist oli arheoloogilisi tekstiilileide saadud suhteliselt vähe, mistõttu puudus ka uurijate hulgas huvi muistse rõivastuse rekonstrueerimise vastu. Olukorras tõi muutuse 1980. aasta, kui hakati kaevama Siksali kalmistut Eesti kagunurgas. Selgus, et sealsetes haudades oli ehete ja muude panuste kõrval rohkesti säilinud tekstiilijäänuseid. Viimaseid on tavaliselt ohtramalt naiste haudades ja seda just pronksehete paljuse tõttu naiste panuste hulgas. Lisaks pronksi konserveerivale toimele aitas villast tekstiili säilitada ka Lõuna-Eesti happeline pinnas. Linane materjal oli ka seal enamasti kõdunenud. Seepärast on särkidest ja linastest alusrõivastest säilinud vaid väikesi fragmente või siis jälgi metallesemete rooste-kihil.

Siksali kalmistust on saadud materjali ka meeste rõivastuse kohta. See on Eestis, kuid ka naabermaades, üsna haruldane. Seepärast ei valitud rekonstruktsioonikatseks mitte naise, vaid mehe ülikond. Parimaid võimalusi pakkus XXII haud.

Lühidalt Siksali kalmistust

Siksali kalmistu asub Eesti kaguosas, Läti piirist paari kilomeetri kaugusel. Kalmistu on rajatud 10. või 11. sajandil Hino ja Mustjärve vahelise neemiku otsale, kus juba enne seda, nähtavasti I aastatuhandel, oli elatud ning sulatatud rauda (sellele viitavad tekstiil- ja riibitud keraamika ja toorraua leiud ning rauasulatusahjude tükid).

Kalmistus (kokku on lahti kaevatud 267 hauda) leidis mitmeid matmisviise – oli maasiseid põletushaudu (u. 10%), kuid ka laibahaudu. Osa haudu oli tähistatud maapinna tasandil kivikonstruktsiooniga ja kaetud seejärel liivaga, nii et hauale moodustus madal kuhjatis. Mõnel matusel aga puudusid igasugused maapealsed tähised, s.t. tegu oli tüüpiliste maa-aluste haudadega.

Ilma maapealse tähiseta on olnud ka kalmistu keskosas asuv XXII haud. Kolmest üksteise kõrval olnud matusest oli mainitud mehehaud keskmine (ühel pool oli naine, teine haud kuulus samuti mehele). Hauad olid edela–kirdesuunalised. Mehed olid sinna maetud, pea edelas; naisematus asetses peaga vastassuunas. Selline orientatsioon oli Siksali kalmistu 13.–14. sajandi matustele tüüpiline.

XXII haa panused (AI 5101: XXII 1–12)

Üks olulisemaid esemeid hauas oli pronksnaastudega kaunistatud nahkvöö, mis aitas säilitada vööga kinnitatud villast rõivast. Vööst oli alles kaks pronkspannalt ja nelinurksed täkete ridadega ornamenditud naastud. Kuigi vöö nahka oli vähe säilinud, näitas naastude asend hauas ja kaks pannalt, et see oli mõõgavöö. Suurem pannal kinnitas vööd, väiksem pärines vööst alla rippuva mõõga kinnitusrihma küljest (vt. vöö rekonstruktsiooni joon. 8). Vasakul puusal vöörõnga küljes rippus nahkribaga kinnitatult nahast noatupp koos noaga (joon. 1: 3). Noatupp oli ilustatud kaheksakujuliste motiividega. Seda hoidis koos kitsas ümber nahaservade keeratud pronkspleki riba. Noatupe kõrval rippus vöö küljes veel luisk (joon. 2: 1) ja tinast toruke, mis oli kinnitatud ilmselt lõnga või nahariba külge. Kuigi mees oli vöötatud mõõgavööga, ei olnud mõõka hauda pandud. Relvadest olid vaid kirves ja odaots (joon. 1 : 1, 2) – kirves vasaku ja odaots parema sääreluu kõrval.

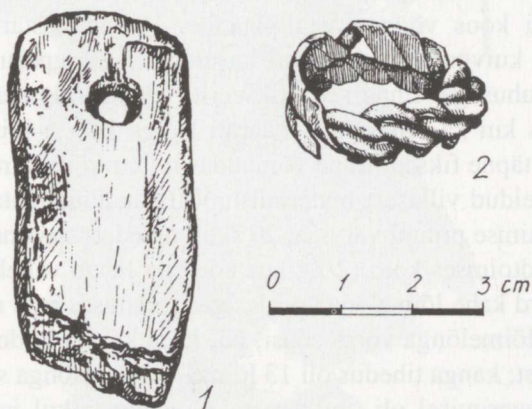
Ehetest oli hauas neljast pronkstraadist punutud sõrmus (joon. 2: 2), mille pealt leiti villalõngast nõeltehnikas valmistatud kinda tükke.

Villase kuue all oli olnud linane rõivas, ilmselt särk, millest olid säilinud vaid mõned väikesed ja kõdunenud labases koes fragmendid. Särk on samuti olnud vöötatud. Särgi vööks oli kuus korrutatud madarapunast ja tumepruuni villast lõnga, mis omavahel lõdvalt kokku keeratud. Seesuguselt vöötatud särke on leitud Siksali mitmest teisestki mehehaust (II, IV, CXLIII, CCXXIV). Mõnelgi korral oli pealiskuue hõlm üles tõstetud või kõrvale lükatud ning lõngaotsad ümber pealmise nahkvöö mässitud. Pükstest ei ole vaadeldavas hauas mingeid

Joon 1. Kirves (1), odaots (2) ja nuga (3) XXII hauast (AI 5101: XXII 1–3). Foto Enno Väljal.

Fig. 1. Axe (1), spearhead (2) and knife (3) from grave No. XXII. Photo by Enno Väljal.

Joon 2. Luisu katkend (1) ja sõrmus (2) (AI 5101: XXII 10, 11).

Fig. 2. Fragment of a whetstone (1) and a ring (2).

tekstiilijäänuseid säilinud. See lubab oletada, et pükste materjaliks ei olnud villane, vaid linane või takune riie.

Enne kui asuda kirjeldama kuube ja selle rekonstrueerimisvõimalusi, tuleks määratleda haua vanus. Dateerivate leidudena tulevad kõne alla sõrmus, noatupp ja kirves. Neljast traadist punutud sõrmus on muinasaja lõpul ja ajaloolise aja algul Baltimaadel ja siit ida poolgi olnud üsna levinud ehe. Novgorodis on need dateeritud 12. sajandi keskpaigast 14. sajandini (Седова 1981, 127). Heiki Valk, kes on analüüsinud Eesti seda tüüpi sõrmuseid, annab samuti laia dateeringu – 13. sajandi teine pool kuni 15. sajandi esimene pool (Valk 1991, 188). Õieti märgib see nende kalmistute üldist dateeringut, kust selliseid sõrmuseid on leitud – Kusma-Kaltri, Mäksa ja Välgi kalmistu Ida-Eestis. Seega sõrmus ei anna võimalust aega täpsemalt määrata.

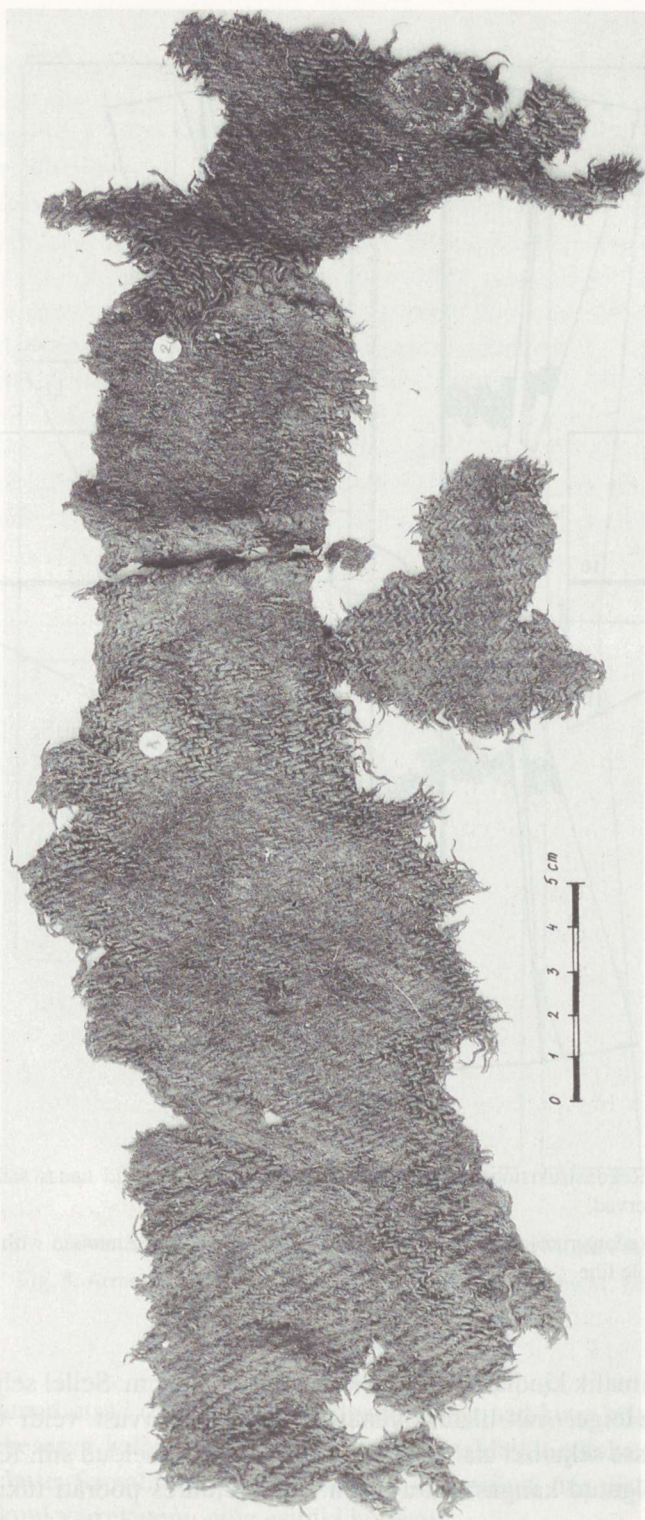
Nahast noatupp on Siksalsisse sissetoodud ese. Selliseid tuppeid Eestist rohkem teada ei ole. Kõige lähem vaste on Danilovka kalmest Ida-Lätist (Шноре 1980, 12), analoogilisi esemeid on saadud Vidzemest Uplantu kalmest ja liivi alalt Käbele kalmistust (Apala 1987). Ka Soomest on käsitletavale tupele vasteid mitmest kohast, rohkem tuntakse neid Karjalast Kaukola ja Sakkola piirkonna kalmetest (Kivikoski 1973, 144, 147, joon. 1180, 1227). Läti eksemplarid on dateeritud 13.–14. sajandisse, Soome omad 13. sajandisse. Arvestades Siksali hauast leitud kirve hilist vormi (kirve varreauk on kandiline, mitte ümmargune nagu enamasti esiaja kirvestel), võiks Siksali XXII mehehaud, ja seega ka kuub pärineda 14. sajandist. Kaudselt võiks seda dateeringut toetada naabruses olevad mehe- ja naisehaud, millega koos moodustub omaette rühm. Nendegi puhul sobib dateeringuks 14. sajand.

Kuub ja selle rekonstrueerimise käik

Vöö all säilinud tekstiil (joon. 3) oli kuue materjal. Seda ei puhastatud välja hauas, vaid lükati koos vööga metallplaadile. Väljapuhastamine toimus juba laboris, kusjuures kuivpuhastuse kõrval kasutati ka märgpesu. Pesti neutraalse pesuvahendi vesilahusega. Enne seda fikseeriti tekstiilifragmentide täpne asend nii luustiku suhtes kui ka omavahel, määrati kanga koe ja lõime suund. Ainult kõigi fragmentide täpne fikseerimine võimaldas hiljem rõivast rekonstrueerida.

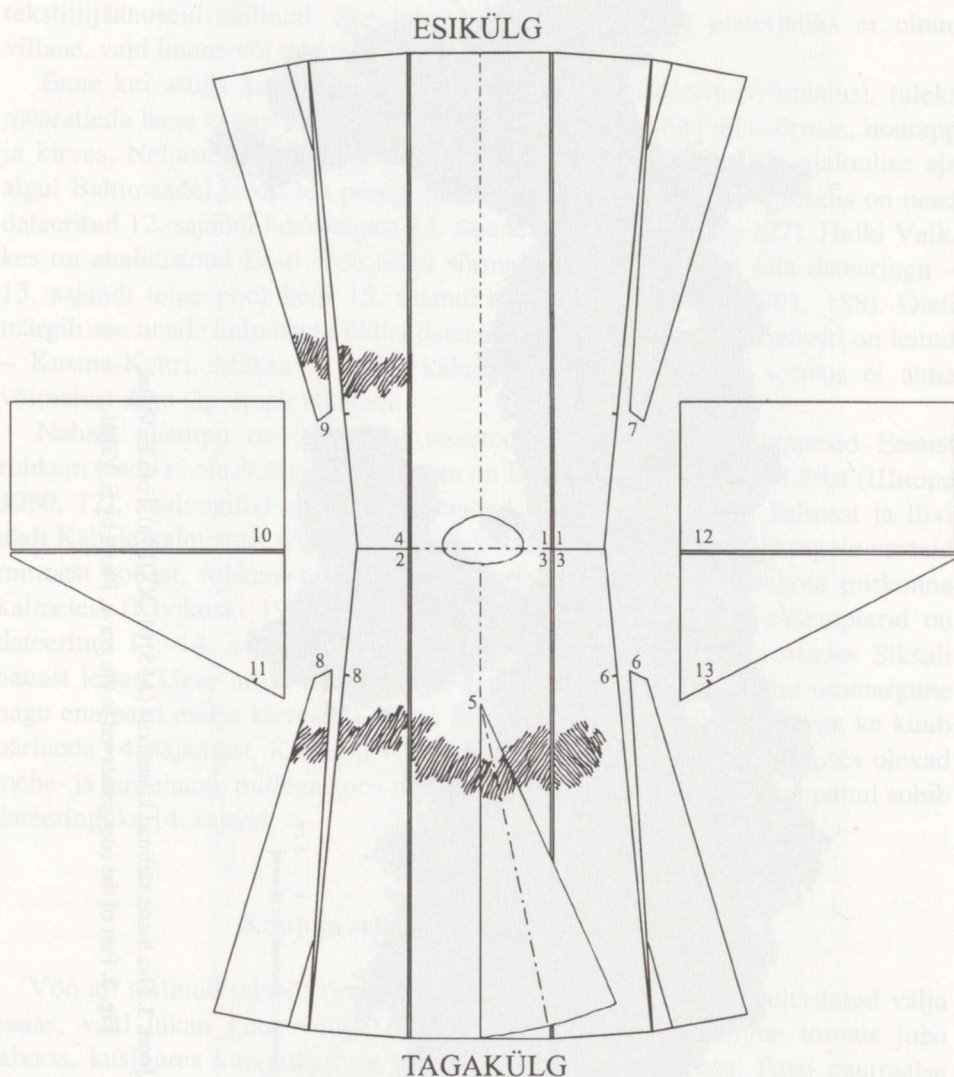
Kuub oli ömmeldud villasest materjalist. Villa analüüs näitas, et 80% kiududest oli värvitud taimse pruuni värviga, 20% oli heledat värvimata kiudu. Kangas oli kootud tasapindtoimses koes (2/2), kus koelõng läheb vaheldumisi kord kahe lõimelõnga alt, kord kahe lõimelõnga pealt. Igas järgmises reas nihkub mustrikord korrapäraselt ühe lõimelõnga võrra edasi. Nii lõim kui ka kude olid ühekordsest Z-keermega lõngast; kanga tihedus oli 13 lõime- ja 8 koelõnga sentimeetris.

Kuue rekonstrueerimisel oli oluline osa rõivakunstnikul ja -uurijal Melanie Kaarmal, kes säilinud tükkide alusel taastas lõiked. Säilinud olid kuue seljaosa ja küljesiilude tükid (joon. 4). Kuna keskmisel seljalaial oli mõlemal pool

Joon. 3. Osa hauas säilinud kuuettükist (AI 5101 : XXII 9a). Foto E. Väijal.

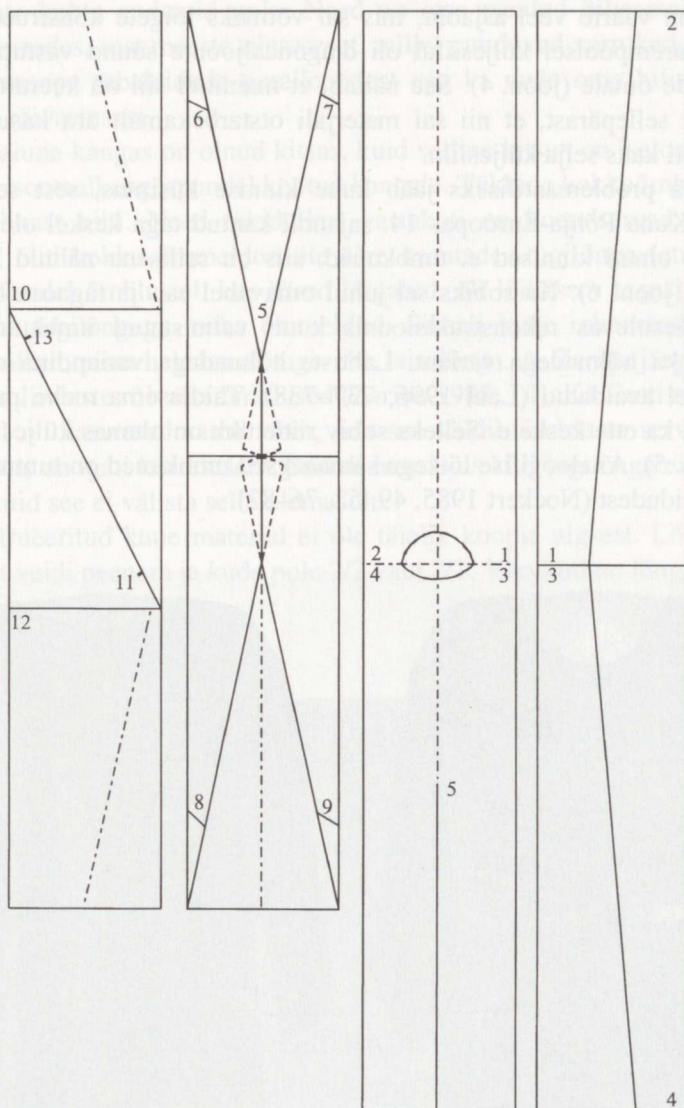
Fig. 3. Part of the coat preserved in the grave. Photo by E. Väijal.

Joon. 4. Umbkuub. Rekonstruktsioon M. Kaarma. Viirutusega on märgitud hauas säilinud osad, topeltjoonega koendservad.

Fig. 4. Closed coat. Reconstructed by M. Kaarma. The preserved parts are marked with steaks, the selvedges with a double line.

koendserv, oli võimalik kindlaks määrata kanga laius – 30 cm. Sellel seljalaial oli keskel sirge sisselõige, mis ulatus nähtavasti kuue allservast veidi ülespoole vöökohta ja millesse seljatüki alaosa laiendamiseks oli õmmeldud siil. Külgmised seljatükid olid lõigatud kangast viltu (joon. 5). Seejuures pöörati tükid ümber

Joon 5. Lõigete asetus kangal. Rekonstruktsioon M. Kaarma.

Fig. 5. Arrangement of patterns on cloth. Reconstructed by M. Kaarma.

nii, et kitsamad otsad (u. 10 cm) jäid õlgadele, laiema kuu allserva (u. 20 cm). Siilude lõikeserva kalle koendserva suhtes võimaldas kindlaks teha nende ligikaudse pikkuse. Samal moel olid lõigatud ka küljesiilud, mis ulatusid tõenäoliselt kaenla all kuni varrukateni, ning esitüki küljesiil.

Tähelepanu väärub veel asjaolu, mis sai võtmeks lõigete konstrueerimisel – kuue selja parempoolisel küljesiilul oli diagonaaljoonte suund vastupidine ülejäänud tükide omale (joon. 4). See näitab, et mainitud siil oli keeratud pahempidi. Ja seda sellepärast, et nii sai materjali otstarbekamalt ära kasutada ning lõigata kõrvuti kaks selja küljesiilu.

Mõnevõrra problemaatiliseks jääb kuue kinnise küsimus, sest see osa oli kõdunenud. Kuna Põhja-Euroopas 14. sajandil kantud taga keskel oleva kiiluga ülerõivad on olnud kinnised e. umbkuued, siis on sellisena nähtud ka Siksali mehe kuube (joon. 6). Ka sobiks sel juhul omavahel esi- ja tagaosalaigus. See-pärast on käesolevas rekonstruktsioonis kuub valmistatud umbkuuena, kuid võimalik on ka hõlmadega variant. Lahtiste hõlmadega variandina ongi sama kuub joonistel avaldatud (Laul 1996, 737–738). Täidlasema mehe puhul võidi õmmelda kiil ka ette keskele. Selleks sobiv riidetükk on olemas küljesiilude 8 ja 9 vahel (joon. 5). Analoogilise lõikega samaaegsed umbkuued on tuntud Taani ja Rootsi rabaleidudest (Nockert 1985, 49, 52, 76–82).

Joon. 6. Umbkuub eest koos vööga ja selja tagant. Foto Jaanus Heinla.

Fig. 6. Closed coat from the front with belt and from the back. Photo by Jaanus Heinla.

Varrukate kohta andmeid pole. Need on otsa pandud hilisemaid vastavaid rõivaid arvestades, sest meeste riietuseset, millel puuduvad varrukad, ei ole teada ei Põhja-Euroopa rabaleidude paralleelidest ega ka meie oma hilisemast etnograafilisest rõivastusest.

30 cm laiune kangas on olnud kitsas, kuid selline kitsus on iseloomulik selleaegsele horisontaalkangaspuudel kootud kangale. Tükkide kokkuõmblemiseks oli kasutatud linast niiti. Need tükid, kus vastakuti on koendservad (näit. seljaõmblused), olid kokku õmmeldud üle ääre kasutades tugilõnga (etn. laisalõng) (joon. 7). Nendel õmblustel, kus ääred lõigatud, oli lõikeserv tagasi pööratud ja samuti koos tugilõngaga maha õmmeldud. Siksali kuue rekonstruktsioonis on kasutatud villast, pisut heledamat tugi- ehk laisalõnga. A. Zariņa järgi on selliselt viimistletud liivlaste rõivaste õmblused (Zariņa 1988, 14). Ka Eesti rahvarõivaste õmblemisel on kasutatud sama võtet, sest see väldib õmbluste servade hargnemist ja rõivas on igati korrektsem. Siksali haualeius küll tugilõnga ei õnnestunud avastada, kuid see ei välista selle olemasolu.

Rekonstrueeritud kuue materjal ei ole täielik koopias algsest. Lõng on originaali omast veidi peenem ja kude pole 2/2 vaid 2/1. Värvitud on lõng sünteetiliste

Joon. 7. Õmblus koos tugilõngaga (etn. laisalõngaga) pahemalt poolt. Foto J. Heinla.

Fig. 7. Seam over a woolen supporting thread with over-cast stitch from the inner side. Photo by J. Heinla.

värvidega, püüdes küll tabada originaali tooni. Seega on kuue puhul tegu alles esimese rekonstruktsioonikatsega, millele peaks järgnema töö uus etapp, kus ilmnunud vead on arvesse võetud. Kõik muud hauas olnud esemed – vöö ja nuga koos tupega (joon. 8), kindad (joon. 9), luisk, sõrmus, kirves ja odaots – on valmistatud originaalilähedasena.

Joon. 8. Rekonstrueeritud vöö ja noatupp. Teostus Kaupo Kangur, foto J. Heinla.

Fig. 8. Reconstructed belt and knife sheath. Made by Kaupo Kangur, photo by J. Heinla.

Joon. 9. Nõeltehnikas kindad. Teostus Leena Tomanterä, foto J. Heinla.

Fig. 9. Gloves in a special sewing technique known as “looped needle netting”. Made by Leena Tomanterä, photo by J. Heinla.

Siksali mehe ülikonna rekonstruktsioon andis oluliselt uut teavet just kuue tegumoe kohta. Tegumood sõltus eelkõige kanga laiusest, mis tolleaegsete tehniliste võimaluste tõttu oli üsna vähene. Kanga kitsus tuli korvata kiiludega. Sellest johtuvalt olid 14. sajandi mehe ülerõivad oma tegumoelt sarnased nii Eestis, Lätis kui mujalgi põhjapoolses Euroopas.

Kasutatud kirjandus

- Apala, Z.** 1987. Drabešu Uplantu kapsēta. – Arheoloģija un etnogrāfija, XV. Rīga, 94–109.
- Kivikoski, E.** 1973. Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. Helsinki.
- Laul, S.** 1996. Über die frühgeschichtlichen Elemente in den estnischen Volkstrachten. – Historia Fenno-Ugrica, I: 1–2. Oulu, 733–753.
- Nockert, M.** 1985. Bockstensmannen och hans dräkt. Falkenberg.
- Zariņa, A.** 1988. Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. Rīga.
- Valk, H.** 1991. Lõuna-Eesti sõrmused 13.–17. sajandil. – MT, 1, 182–199.
- Седова М. В.** 1981. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). Москва.
- Шноре Э.** 1980. Погребения жальничного типа на северо-востоке Латвии. – Известия АН Латв. СССР, 12, 38–54.

Melanie Kaarma, Silvia Laul and Heige Peets

ATTEMPT TO RECONSTRUCT THE COSTUME OF A 14TH CENTURY SIKSALI MAN

Summary

During the excavations in 1982 textile fragments originating from a woollen coat were found from a 14th century man's grave No. XXII in Siksali burial ground, situated in Southeast Estonia. In addition, numerous other objects were preserved. Among the most noteworthy finds in the grave were remains of a leather belt decorated with bronze plaques. The belt had helped preserve the woollen garment it fixed. Of this belt two bronze buckles and square plaques decorated with rows of notches had preserved. Although there was little left of the leather, the position of the plaques and the two buckles showed that it must have been a sword belt. On the left hip, fixed with a leather strap to a belt ring, there was a leather knife sheath with the knife. The knife sheath was decorated with motifs of the form of an eight. It was held together by a strap of sheet bronze bent over the leather hems. By the knife sheath a whetstone and a tiny tin tube were hanging on the belt, probably originally fixed with a leather strap or thread.

The only piece of jewelry in the grave was a ring plaited of four wires. On the ring remnants of a brown glove made of woollen yarn were found. The glove had been sewn in needlework technique. Although the deceased wore a sword belt

there was no sword in the grave. Of weapons there was only an axe and a spearhead – the axe by the left and the spearhead by the right shinbone.

Under the woollen coat there had been some linen clothing, probably a shirt, of which only some decayed plain-woven fragments had preserved. The shirt had also been girded. The belt had been made of six loosely plaited twisted northern bedstraw red and dark brown woollen yarns. Similar girded shirts were found in many other Siksali tombs (No. II, IV, CXLIII, CCXXIV). In many cases the skirts of the coat were lifted up or moved aside and the ends of the yarns wrapped around the top belt.

The cloth that had preserved under the belt belonged to the coat. It was not uncovered in the grave, but was put on a metal plate together with the belt. The uncovering and cleaning took place in a laboratory. Both dry-cleaning and washing was used. For washing water solution of a neutral detergent was used. Before cleaning the exact position of the textile fragments was fixed, both in relation to the skeleton and to one another, to be able to reconstruct the garment. The direction of the weft and warp was determined.

The coat had been sewn of woollen cloth. Analyses of the wool showed that 80% of the fibres had been dyed brown with some vegetative substance and 20% were light undyed fibres. Cloth had been weaved in plain texture (2/2), where the weft goes alternately under two and over two warps. In every next row the pattern moves regularly ahead by one warp. Both the warp and the web were of single Z-threaded yarn. The density of texture was 13 warps and 8 wefts per 1 cm.

For reconstructing the coat, an especially important task was to re-establish the patterns on the bases of the preserved pieces of cloth. We had pieces from the back part and side gore of the coat. As the middle back part had a list or selvedge on both sides it was possible to establish the width of the cloth – it was 30 cm. This back part of the cloth had a straight cut in the middle extending probably from the bottom hem up to the waistline and in order to let out the bottom part a gore had been sewn there. The side-pieces of the back part of the garment had been cut out slantwise and the pieces had been turned around so that the narrow ends (ca 10 cm) were on the shoulders and the wider ends on the bottom hem (ca 20 cm). The slope of the gores cut in relation to the selvedge made it possible to determine their approximate length. The side gores extending under the arms probably up to the sleeves and the side gores of the front part were cut in the same way. This reconstruction presents a so-called closed coat, but it could also have been a coat with skirts.

One more thing that played quite a decisive role in the reconstruction of patterns is worth stressing. On the right side gore of the back part of the coat the direction of the diagonal lines was contrary to that of the other parts. This suggests that this gore was turned inside out. The reason was that this allowed the material to be used more economically or handily and the two side gores of the back part could be cut alongside.

The question how the coat was fastened or fixed remains somewhat problematic, because the relevant part of it had decayed. As garments with a gore in the middle of the back side worn in northern Europe in the 14th century were so-called closed coats, we presume that the Siksali man's coat was also a closed coat. The width of the front and back parts would in this case also be compatible.

Not much can be said about the sleeves. They were added following the example of similar garments of later periods. Without sleeves the garment would be a waistcoat, but there is no evidence among the finds from North European swamp areas or in Estonian more recent ethnographic material on folk clothing that waistcoats were used as articles of clothing at that time.

The cloth was quite narrow – 30 cm wide. Such width is characteristic of cloth weaved on horizontal looms used in those times. For sewing woollen thread was used. The pieces where selvages were against each other (for example the seam on the back of the garment) were sewn together over the hem with strong yarn. The seams where the hems had been cut had been turned over and also sewn with strong yarn. In the reconstruction a little lighter woollen yarn was used. According to A. Zariņa, the seams of Livonians' garments were also made in this way. The same technique was also used for Estonian folk costumes. This way the ravelling of stitched hems is avoided and the garment looks neat. Among the finds from the Siksali grave there was no strong or doubled yarn, but this does not mean that there actually had been none.

The fabric of the reconstructed coat, it must be admitted, is not a perfect match to the original. The yarn is thinner and dyed with synthetic colours, in order to come as close as possible to the original tone. This coat was only our first attempt of reconstruction, which must be followed by new works, where the experience we gained can prove very useful. All other objects found in the grave – belt, knife with its sheath, whetstone, ring, gloves, axe and spearhead – were restored so that they are very close to the originals.

Reconstruction of the coat of the Siksali man gave us important new information primarily on the cut of the coat. The cut depended mainly on the width of the cloth, and because of the rather primitive looms used in those days the cloth was quite narrow. Gores were used to compensate the narrowness of the cloth. That is why the cut of the garments of 14th century men was approximately the same in Estonia, Latvia and also in other parts of northern Europe.